

OLÁH JÁNOS

A NEOLÓG LOJALITÁSIMÁZS

NÉHÁNY 19–20. SZÁZADI NEOLÓG ZSIDÓ HITTANKÖNYV ÚTMUTATÁSAIRÓL, A RABBIKÉPZŐ INTÉZET „ÜNNEPÉLYEIRŐL” ÉS LÖW IMMÁNUEL PRÉDIKÁCIÓIRÓL

A magyarországi zsidó fiatalság által használt egyes hittankönyvek szövegeinek segédelmével kívánom felvázolni az úgynevezett neológ zsidóság ifjainak a 19. század végén, a 20. század elején, „sugallt” lojalitásimázst, amely e széles körben használt tananyagokban észlelhető.¹ Ezután röviden ismertetem a budapesti Országos Rabbiképző Intézet – ahol az említett hittankönyvek írói (Halász Nátán kivételével, de ő más okból kötődik az intézethez) „kiképezettek” és rabbioklevelüket megszerezték – 1877-es megnyitását követő évtől 1926-ig tartott azon ünnepélyek témáját, amelyek ugyancsak egyfajta lojalitásimázs megnyilvánulásaként értelemezhetők.² Végezetül Löw Immánuelnek – ki Szeged szülöttként és főrabbijaként, 1927 és 1940 között a magyar országgyűlés felsőházának tagjaként képviselte a neológ zsidóságot – néhány prédikációját vizsgálom 1926-ig bezárólag, mivel ezek ugyancsak adalékul szolgálhatnak a neológ zsidóság lojalitásimázsának körvonalazásához.

A kiválasztott hittankönyv-szemelvények és a prédikációk írói, illetve maga az intézmény az úgynevezett neológia prominens képviselői voltak. (Jóllehet Bernstein Béla bizonyos mértékben kivételnek tekinthető, mert bár ő is a Rabbiképző Intézetben végzett, és az intézmény Vezérő Bizottságának is tagja volt, könyve megírásának idején a *status quo ante* irányzathoz tartozó nyíregyházi hitközség főrabbijaként működött.)³

Neológnak vagy neológiának – nagyon leegyszerűsítve – a modern kori Európában kialakult „haladó” (az ortodox irányzatoktól elhatárolódó) zsidó vallási irányzatok Magyarországon kialakult válfaját szokás nevezni, amely hivatalosan az 1868/69-es Magyar és Erdélyhoni Izraeliták Egyetemes Gyűlését (Kongresszus) követően

¹ KRAUSZ 1895.; HALÁSZ 1899.; BERSTEIN 1922.

² OLÁH 2017.

³ BLAU – KLEIN 1927; EISLER 1872.

alakult meg.⁴ A neológ (régebbi, ma már kevésbé használatos nevén kongresszusi) irányzat híveinek jelentős része a maga zsidóságát felekezeti szinten, nem pedig a vallás és a népnemzeti identitás szimbiózisaként élte és akarta megélni. A neológ vallási irányzat létrejöttéhez részint a többségi társadalom nyomása, részint a polgári életmódból fakadó különbségek járultak hathatósan hozzá a 19. század második felében.

A *status quo ante* (a megelőző állapot) az 1868/69-es kongresszust követően a magyarországi zsidóságnak az a vallási irányzata, amely sem a kongresszusi határozatokat elfogadókhöz (neológok), sem az azokat elutasítókhöz (ortodoxok) nem csatlakozott. Az irányzat már létrejöttének pillanatától sokszínű középutat képviselt: egyaránt megtalálhatók voltak soraiban az ortodox gondolkodásmódú, valamint a neológ vagy kongresszusi irányzathoz közelítő hívek.

Az időrendben első vizsgált hittankönyvet Halász Nátán írta, 1889-ben.⁵ *Az állam és felsőbbtség iránti köteleességek* címet viselő és az ötödik parancsolatot magyarázó fejezetben így nyilatkozik a lojalitáshierarchia kérdéséről:

„Szent vallásunk háladatos tiszteletet parancsol nekünk a király és felsőbbtség iránt is: mert ezek egyenlő igazságot szolgáltatván, mindnyájunk nyugalma fölött örködnek, hogy hasznos munkálkodásunkban gonosz emberek által meg ne zavartassunk. Az állammal mint hazánkkal szemben végre Isten parancsolata arra int, hogy annak jólétét, dicsőségét, nyugalmit és rendjét mindenkor teljes erőnkkel előmozdítani igyekezzünk. Hiszen az mindnyájunknak közös édes anyja; valamennyi hű gyermekét, polgárát egyenlő szeretettel keblére öleli, mindegyiküket táplálja és áldott földének porával – majdan el is takarja! A hazának akarata, mely törvényeiben nyilatkozik, tehát oly szent legyen előttünk, mint magának Istennek akarata; oly szívesen kell azt követnünk, mint a mily szívesen a jó gyermek édes szülőinek parancsát teljesíti.”⁶

Halász néhány magyar-héber nyelvű citátummal zárja mondanóját, utoljára azzal a jeremiási idézettel, amely gyakori hivatkozási alapja

⁴ UJVÁRI 1929.

⁵ HALÁSZ 1889.

⁶ HALÁSZ 1889. 75–76.

volt a diaszpóralétnek: „S keressétek javát azon helyeknek, a hová elszórtalak benneteket, és imádkoztatok érte az Örökkévalóhoz; mert annak jóléte folytán lesz nektek is jóléteket.”⁷ Halásznál a sorrendet a király és felsőbbtség, az állam mint a hazánk és hazánk törvényei kifejezések jelzik, ezek a szövegben kiemelten, dőlt betűkkel szerepelnek. Mindazáltal egyértelműnek tűnik a záró idézet szerepe: a diaszpórai lét és a lojalitás mint jól felfogott érdek nyomatékosítása.

Krausz Sámuel 1895-ben megjelent könyvének⁸ „Az állam” című fejezetében foglalkozik a lojalitás kérdéskörével. Ő is idézi Jeremiás próféta sorait héberül és magyarul. Itt írja:

„Az állami létnek legnemesebb virága a hazaszeretet. Hálával tartozunk azon nép iránt, melynek nyelvében és szellemében beszélünk s gondolkodunk, melynek közösségében erkölcsi személyek válnak belőlünk: szeretjük azon földet, mely bennünket táplál s hordoz, szeretjük otthonunkat, hol oly jól érezzük magunkat. A zsidóság már rég óta nem képez saját államot és már rég óta megszűnt nép vagy nemzet lenni (...) Belső szükséglet s vallásos parancs egyaránt azt mondják neki, hogy azon országot tekintse hazájának, melyben él, a melynek földje őt is táplálja s a melynek törvényei őt is ótalmazzák. (...) nép s haza fölött van még egy sokkal nagyobb erkölcsi közösség, egy nagyobb birodalom, és ez az egész emberiség. (...) A nemzeti egység, az állam, csak egy szervnek tekintendő az emberiség nagy szervezetében, melynek szolgálatában bizonyos feladatokat teljesít. Kell, hogy az összes népek át legyenek hatva az összetartozandóság tudatától, attól a gondolattól, hogy az emberiség egy nagy család...”⁹

Krausz sommás megállapítása szerint a zsidóság már nem nép vagy nemzet, így ő az „emberiség nagy szervezetében” gondolkodva „egy nagy családi” képet vizionál.

Bernstein Béla 1922-ben megjelent könyve – a Halász Nátán munkájában olvashatókhoz hasonlóan – a tízparancsolat kapcsán ismerteti nézeteit az államról.¹⁰ Ő is az ötödik parancsolathoz köti

⁷ Jeremiás, XXIX,7.

⁸ KRAUSZ 1895.

⁹ KRAUSZ 1895. 137–138.

¹⁰ BERSTEIN 1922.

mondandóját, melyet kora tanuló ifjúságának szánt: „Amint a család fejét, úgy az állam vezetőjét, ki annak élén áll, akár örökösödés, akár választás folytán, megkülönböztetett tisztelet illeti meg. (...) Az állam fején kívül tisztelet illeti meg az ő megbízása folytán működő vezető férfiakat...”¹¹ Ő is mindkét nyelven, héberül és magyarul idézi Jeremiás próféta sorait, ugyanakkor azonban hangsúlyozza:

„De bármennyire is kötelességünk a haza érdekeivel magunkat azonosítani, egy pillanatra sem szabad megfélemlenünk zsidó voltunkról. Népi és faji létünket feladnunk nem szabad, ellenkezőleg azt féltékenyen kell megőriznünk, mert az elválaszthatatlan a mi ősi vallásunktól, a kettő együtt teszi az elpusztíthatatlan zsidóságot. Mi tehát önértékes zsidó létünkre igaz, jó hazafiak lehetünk és akarunk is lenni, csak úgy, mint bármely más polgára a közös hazának.”¹²

Bernstein Béla műve 1922-ben jelent meg, azt követően, hogy 1920-ban Horthyt választották kormányzónak, 1921-ben pedig IV. Károly két sikertelen visszatérési kísérletet is tett. Bernstein szerint „az állam vezetőjét, ki annak élén áll, akár örökösödés, akár választás folytán, megkülönböztetett tisztelet illeti meg”. Mint láthatjuk, az első helyen azért nála még az „örökösödés” (azaz IV. Károly) áll.¹³

Bernstein könyvében olvasható egy elgondolkodtató és bizonyos mértékben szokatlan intelem, amely a két megelőző hittankönyvben nem fordul elő: „Népi és faji létünket feladnunk nem szabad...”¹⁴ Feltételezésem szerint ebben inkább a történelem „kezeit” láthatjuk, mint valami merőben új öndefiníciós kísérletet. 1920-ban fogadták el ugyanis a XXV. törvénycikket, az úgynevezett „numerus clausus törvényt”. Ennek főszövegében a mi szempontunkból ennyi szerepel a felsőoktatási kvótáról: „...figyelemmel kell lenni, hogy az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók közt lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát...” A törvénycikk nem említ konkrét népfajokat vagy nemzetiségeket, így értelemszerűen a zsidóságról sem ejt szót. Ezt nem is tehetné, hiszen az 1867. évi XVII. törvénycikkkel,

¹¹ BERNSTEIN 1922. 85.

¹² BERNSTEIN 1922. 86.

¹³ BERNSTEIN 1922. 85.

¹⁴ BERNSTEIN 1922. 86.

„Az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében” címet viselő úgynevezett „emancipációs” törvénnyel a magyar jog deklaráta a „polgári és politikai” jogegyenlőséget, tehát a zsidók nem népfajnak, nem nemzetiségnek, hanem más vallású magyaroknak számítottak. Ezt azonban az említett törvénycikk végrehajtási rendelete megváltoztatta, és a zsidókat külön nemzetiségként kezelte, azaz kirekesztette a magyarságból. Így a magyarországi zsidók vallásuk alapján – jogilag – nemzetiséggé váltak. Bernstein Béla a tanulóifjúságnak szánt könyvéből kihagyja a „nemzetiség” kifejezést, és a törvényben szereplő „népfaj” szót kettébontva népről és fajról ír: „Népi és faji létünket feladnunk nem szabad...” Nyilván nem véletlenül.

Az Országos Rabbiképző Intézet (Landes-Rabbinerschule), majd 1917-től Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet 1877-es megnyitásától kezdődően rendszeresen tartott úgynevezett „Iskolai ünnepélyeket” és „Gyászünnepélyeket”.¹⁵

Ilyen iskolai ünnepélyek voltak:

- I. Ferenc József ezüstlakodalmának ünnepélye.
- Széchenyi István születése századik évfordulójának emléke.
- I. Ferenc József huszonöt éves koronázási jubileuma.
- Hazánk fennállásának ezredéves ünnepélye.
- Az 1848-as törvények szentesítésének félszázados évfordulója.
- II. Rákóczi Ferenc fejedelem hazaszállítása alkalmából.
- I. Ferenc József megkoronázásának negyvenéves évfordulója.
- IV. Károly király Ő Felségének megkoronáztatása napján.
- Világháború hősi halottainak emléke.
- Széchenyi-ünnepély.
- Rákóczi- és Deák-ünnepély.

Gyászünnepélyt tartottak:

- Gyászistentisztelet Rudolf trónörökös elhunytá alkalmából.
- Gyászünnepély Erzsébet királyné halála alkalmából.
- Gyászistentisztelet I. Ferenc József halála alkalmából. „Azóta minden évben a halál évfordulója alkalmából gyászistentisztelet tartatik.”
- A súlyos békefeltételek közlése Magyarországgal.
- Könyörgő istentisztelet hazánk integritásáért.

¹⁵ BERNSTEIN 1922. 73–76.

- Gyászsistentisztelet IV. Károly király halála alkalmából.

Elég csupán egy pillantást vetnünk ezek témájára ahhoz, hogy megállapítsuk, 1926-ig mely lojalitásokról tanúskodnak ezek a rendezvények. Az összesen 17 alkalom közül 8 emlékezett meg a Habsburg-ház valamely tagjáról, kettő az ellenük lázadó II. Rákóczi Ferencről (ezek közül az egyiket Deák előtt is tisztelegtek), ugyancsak kettő Széchenyi Istvánról, egy a többek közt a felelős magyar minisztérium létesítését is kimondó 1848-as törvényekről, egy az állam fennállásának ezredéves ünnepéről, egy a világháború hősi halottairól, egy a súlyos békefeltételekről és egy istentiszteleten könyörögtek „hazánk integritásáért”.

Löw Immanuel szegedi főrabbi – 1927-től a magyar országgyűlés felsőházának tagja a neológ zsidóság képviselőjeként – beszédeinek, prédikációinak egy részét két (voltaképpen három) kötet is megőröki az utókornak. Az egyik 1900–1922 között, míg a másik az 1919–1939 között elmondottakat tartalmazza.¹⁶ Úgy vélem, tanulságos, mely beszédeit jelentette meg e kötetekben, hiszen Löw Immanuel a magyarországi neológ zsidóság emblemikus alakja, szavainak pedig súlya, tekintélye volt. A *Száz beszéd 1900–1922* című válogatásban, amelyet maga Löw állított össze, a magyarországi politikai élet nagyjairól a következő prédikációkat találjuk a „Haza” címet viselő fejezetben, a könyv kezdetén:

- Ferenc József – két születésnap predikáció és két gyászbeszéd.
- IV. Károly – egy születésnap, egy koronázási és egy gyászbeszéd.
- II. Rákóczy (sic) Ferenc – két predikáció a fejedelem hamvainak hazahozatala okán.
- Gróf Széchenyi István – halálának 50. évfordulóján;
- Deák Ferenc – születésének 100. évfordulóján;
- Bárány Eötvös József – születésének 100. évfordulóján;
- Tisza Kálmán – haláláról;
- Tisza Lajos – haláláról (amely 1898-ban történt, de mégis szerepel a kötetben!);
- Kossuth Lajos – születésének 100. évfordulóján

¹⁶ Löw 1923.; 1939.

- és Görgey Artúr – a szabadságharc kitörésének 69. évfordulóján.¹⁷

A *Kétszáz beszéd 1919–1939* című kötetben, amelyet valószínűleg ugyancsak maga Löw állított össze, témánk szempontjából mindössze a következő prédikációt olvashatjuk a „Közélet” címet viselő fejezetben:

- Ferenc József – halála 10. évfordulóján.¹⁸

Löw a szegedi árvíz kapcsán is megemlékezik az uralkodóról 1924-ben, a természeti katasztrófa 45. évfordulóján. Ennek a megemlékezésnek aktuális politikai felhangja is volt. Idézem Löw Immánuel szavait:

„Azóta romba dőlt a birodalom, a trón, számkivetett az uralkodóház: de a mi hálánk annak dicső emlékezete iránt, aki romjaiból feltámasztotta ezt a várost, az el nem muló kegyelet érzésével emlékezik meg a jóságos király gyöngyteremtő könnyeiről. Nem hirdeti szobor Szeged díszes terén Ferenc József király emlékét, de szívünk mélyéről a győző szomszédok kényszerparancsa nem tudja letépni a jobbágyi hűség hálás kegyeletét. A hamvaiból kikelt Szeged főiskoláját a király nevével nevezzük és bár gyermekeink nagy részének kizárása a tanulás alkalmából nem az egyenjogúsítást és a recepciót szentesített király szellemében történt, tisztelettel köszöntjük a főiskola homlokzatán Szeged újjáalkotó királyának nevét. Biztatás ott nekünk e név, hogy visszatér még hazánkba annak a kornak szelleme, amelynek fejedelme I. Ferenc József volt az igazság és egyenlőség korának dicsőséges szelleme. Amen.”¹⁹

Tehát Ferenc Józsefről öt prédikációját tartotta érdemesnek Löw megjelentetni e két kötetben. Utódáról, IV. Károlyról hármat. A többiekről egyet, kik – Rákóczi kivételével – mindannyian I. Ferenc József „országglása” alatt éltek és fejtették ki tevékenységüket.

Amint tehát e néhány hittankönyv, az ünnepélyek és Löw prédikációi alapján látható, ebben az időszakban, a 19. század végén, a 20. század elején az úgynevezett neológ zsidóságra a többrétegű,

¹⁷ Löw 1923. 3-84.

¹⁸ Löw 1939. 436–438.

¹⁹ Löw 1939. 421–422.

párhuzamos lojalitások tűnnek jellemzőnek: a királyhűség csakúgy, mint a magyar nemzeti és a zsidó elkötelezettség. Még hozzá ebben a sorrendben, hierarchiában.

IRODALOM

BLAU Lajos – KLEIN Miksa

1927 *Emlékkönyv a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet ötven éves jubileumára 1877-1927. I. kötet. A Rabbiképző első 50 éve.* Kiadó nélkül, Budapest.

BERNSTEIN Béla

1922 *Zsidó vallástan. A középiskolák VII-VIII., a felsőkereskedelmi iskolák III-IV. osztályai részére.* Nyíregyházi Zsidó Hitközség, Nyíregyháza.

HALÁSZ Nátán

1889 *Zsidó hit- és erkölcsstan. Különös tekintettel a gyakorlati vallásos életre. Középiszkolai növendékek és a család használatára. I. rész. Az eredeti kútforrások nyomán.* Ifj. Nagel Ottó, Budapest.

EISLER, Mano

1872 “Status quo”. In: *Das Traditionelle Judentum.* (1872. február 22.)

KRAUSZ Sámuel

1895 *Rendszeres zsidó vallás- és erkölcsstan a Pesti Izr. Hitközség tanterve nyomán az érett tanulóifjúság számára.* Singer és Wolfner, Budapest.

LÖW Immánuel

1939 *Kétszáz beszéd 1919-1939. I-II.* Szegedi Zsidó Hitközség, Szeged.

LÖW Immanuel

1923 *Száz beszéd 1900-1922*. Schwarz Jenő, Szeged.

OLÁH János

2017 A budapesti rabbiképző történetéből I. Magyar Zsidó Tudományok 11. kötet. Gabbiano Print Nyomda és Kiadó Kft., Budapest.

UJVÁRI Péter (szerk.)

1929 *Zsidó lexikon*. A Zsidó lexikon kiadása, Budapest.

Internetes források

<http://www.szombat.org/tortenelem/turan-tamas-adalekok-a-neolog-terminus-tortenetehez> - 2019.07.05.

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/h-87E13/halasz-fischer-natan-8838A/> (2019.07.07.)

https://www.scolar.hu/low_immanuel_m_516 (2019.07.07.)

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92600022.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D39> (2019.07.08.)

http://www.magyarzsido.hu/images/documents/zsido_belhaboru_k/kongresszus.pdf (2018.11.26.)

http://www.holokausztmagyarorszagon.hu/index.php?section=1&chapter=1_2_2&type=content (2018.11.25)

http://www.biot.hu/publications/zsido_iranyzatok.htm#_Magyarorsz%C3%A1g (2018.11.25)

http://regio.tk.mta.hu/index.php/regio/article/viewFile/132/pdf_108 (2018.11.25.)

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/k-760F2/krausz-samuel-76750/> (2019.07.08.)

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92000025.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38> (2019.07.07.)

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86700017.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27> (2019.07.07.)

OLÁH, JÁNOS

THE NEOLOG LOYALTY IMAGE

ON THE INSTRUCTIONS OF SOME 19TH-20TH CENTURY NEOLOG JEWISH FAITH BOOKS, THE "CEREMONIES" OF THE RABBINICAL INSTITUTE AND THE HOMILIES OF LÖW IMMÁNUEL

Based on a few religious textbooks used by Jewish youth in Hungary, this study outlines the loyalty image "suggested" to the youth of the Neolog Jewish community at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. It also traces the developmental line, changes, and continuities observed in these educational materials. The first textbook analyzed, written by Nátán Halász, uses biblical and Mishnah quotations to exemplify and advise the youth on the proper path to follow. Similarly, Sámuel Krausz, using biblical and Talmudic quotations, provides guidance and addresses the concept of "patriotism." Béla Bernstein offers advice to the youth of his time through the interpretation of the Fifth Commandment, implicitly addressing Zionism without mentioning it directly. At the end of his book, Manó Havas succinctly summarizes the essential message of the other religious textbooks: "It is our religious duty to love the homeland, the country in which we live, whose laws protect us." From the opening of the Budapest National Rabbinical Training Institute (Landesrabbinerschule) until 1926, I review the "ceremonies" held there that reflect a certain image of loyalty. I compare these with several homilies by Immánuel Löw, who represented the Neolog Jewish community as a member of the upper house of the Hungarian

Parliament between 1927 and 1940. Löw's homilies may contribute to outlining a possibly different image of loyalty.

**Akiba Schreiber orthodox főrabbi a király előtt.
Pozsony, 1909, képeslaprészlet.
Glässer Norbert tulajdona**